

ЖОВТА Н.М.

*Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини*

ФОРМУЛЬНИЙ АСПЕКТ СВОЄРІДНОСТІ МОВИ ЧАРІВНОЇ КАЗКИ

Стаття присвячена дослідженню формульності, головної риси мови чарівної казки.

Ключові слова: українська мова, фольклор, чарівна казка, формула

Статья посвящена исследованию формульности, главной черты языка волшебной сказки.

Ключевые слова: украинский язык, фольклор, волшебная сказка, формула

The article is concerned with exploring formulaic dictions, the main characteristic feature of the magic fairy tale.

Key words: the Ukrainian language, folklore, magic fairy tale, formula

Актуальність статті зумовлена потребою жанрового розмежування казки з іншими типами оповідних фольклорних текстів не тільки на рівні фольклористичних та літературознавчих досліджень, а й на рівні лінгвістичного осягнення матеріалу.

Мета статті – виявити головні особливості казкового жанру на рівні мовних засобів, показати їх відмінність від засобів, притаманних міфіві.

Предметом дослідження є мовні особливості казкового тексту.

Об'єктом статті є формули як головна риса фольклорного тексту незалежно від жанру.

Матеріалом дослідження виступають тексти українських народних казок.

Наукова новизна полягає в розмежуванні понять “казка” і “міф” не тільки на рівні змісту, а також і на рівні форми.

Жовта Н.М.

Сучасна українська лінгвофольклористика репрезентована дослідженнями С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонка, С.К. Росовецького, Ю.Б. Дядищевої-Росовецької та ін. [1; 2; 3; 4; 5].

Новітні дослідження показали високий рівень формальної організації фольклорних текстів, зокрема, наявність анаграм у загадках, билинах та ін. (публікації В.М. Топорова, Т.В. Топорової, Б.М. Путилова).

Дослідження фольклорних формул як об'єкту лінгвофольклористики пов'язане передусім із іменами М. Перрі й А.Б. Лорда, які заклали теоретичні підвалини зазначеного наукового напрямку і показали плідність його застосування до давньогрецького епосу (передусім “Іліади” й “Одіссеї” Гомера) і народної поезії південних (балканських) слов'ян (передусім сербського епосу) [6].

У сучасній лінгвофольклористиці оформилися два напрямки інтерпретації фольклорних формул. Перший передбачає їх вузьке розуміння, оперте передусім на метрику (“класичні” інтерпретації М. Перрі й А.Б. Лорда), другий спирається на широке розуміння фольклорної формули як повторюваного сталого вислову поза обов'язковим зв'язком із метрикою. Широке розуміння формули дозволяє досліджувати її наявність і у прозі, особливо у ритмічній. Плідність застосування широкого підходу продемонстрували Т.О. Піонтковська, дослідивши паралелі сталих висловів (включаючи й т. зв. однослівні формули в українській народній творчості, давньоруських билинах і “Слові о полку Ігоревім”) [9; 10; 11; 12] і Т.П. Беценко (на матеріалі мови українських народних дум) [13; 14].

Формульність вважають визначальною стилістичною рисою фольклорного тексту [15]. Типові місця використовують як засіб паспортизації фольклорних текстів [16; 17].

Згідно з уявленнями фольклористики, текст традиційної казки протиставляється текстові міфу як строго організована структура значно більш різноманітній будові.

К. Леві-Стросс узагальнює і коментує основні положення “Морфології казки” В.Я. Проппа, а саме:

Жовта Н.М.

- існують одиниці казкового тексту, менші за мотив;
- наявне емпіричне визначення чарівних казок – №№ 300–749 за покажчиком Аарне;
- постійними величинами казки є функції (вчинки, дії) персонажів, і послідовність функцій завжди однакова, хоча в окремі казки не обов'язково має реалізуватися весь їх набір;
- однотипність будови всіх чарівних казок;
- є сім основних персонажів чарівних казок – шкідник, обдаровувач, чарівний помічник, шуканий персонаж, відправник, герой і фальшивий герой;
- усі казки – тільки варіанти єдиної казки [18].

Згідно з узагальненням К. Леві-Стросса, казка – всякий розвиток подій, відправною точкою якого виступає шкідництво, а кінцевою – весілля, нагорода, визволення, порятунок [18].

На думку К. Леві-Стросса, більш удалим визначенням за “чарівні казки” є “міфічні казки”. Чарівна казка являє собою міф не тільки в морфологічному плані, як вважає В.Я. Пропп, але й у психологічному і логічному, як гадає К. Леві-Стросс, який підкреслює відсутність чіткої межі між міфом і казкою, остання являє собою ослаблений міф. Винятково цінними є міркування К. Леві-Стросса щодо ізоморфізму фольклору і мови [18].

У відповіді К. Леві-Строссові В.Я. Пропп підкреслює, що він пропонує “метод изучения сказки по поступкам действующих лиц независимо от их облика”, підкреслює також відмінність будови кумулятивних казок від структури казок чарівних. Найбільш точною назвою своєї книги автор вважає таку: “Композиция фольклорной волшебной сказки”. В.Я. Пропп виступає проти ідеї єдиної казки, говорячи про єдину композицію чарівних казок. Композицію він розуміє як форму, що може бути наповнена різноманітним змістом. Диференціюючи міф і казку як сакральне і вигадку, В.Я. Пропп наголошує на наявності міфів, побудованих за композицією чарівної казки (про аргонавтів, Персея, Тесея), і міфів іншої будови, причому типів будови може бути багато. Однак там, де міф і казка побудовані однаково, міф

завжди давніший за казку. Міф і казка з однаковими композицією і сюжетом не можуть існувати одночасно в одного народу. Фольклорист підкреслює сакрально-магічну роль казок про тварин, вважаючи їх міфами за походженням. За винятково важливим висновком В.Я. Проппа, “мифы не только могут, но даже должны изучаться теми же методами, что и волшебная сказка. Выводы получатся совершенно другие, морфологических систем окажется много, но методы могут быть одинаковы” [20].

На наш погляд, обидва дослідники, підтримуючи ідею ізоморфізму казки і мови, недооцінюють міри взаємозв'язку елементів і рівнів у чарівній казці, як і в міфі, подібно до такого взаємозв'язку в мові. Для В.Я. Проппа композиція якнайтісніше пов'язана з сюжетом, але вона значною мірою “позаобразна”. А тим часом функції персонажів реалізуються через певні образи або групи образів, що мають певні імена з власною етимологією, епітети, зокрема й постійні, а групи образів поєднуються певними рисами. Причини реалізації тих або інших функцій саме такими персонажами потребують наукової інтерпретації. Скажімо, між Бабою-Ягою і Коцієм у низці казок установлюються певні функціональні взаємини. Якою мірою такі взаємини мотивовані особливостями самих образів і наскільки ці образи виступають тільки формами, варіантами реалізації функцій?

Циклізація міфів та епічних творів навколо центральних образів загальновідома. Цикл – поняття структурне, яке визначається образом, а не навпаки, узалежнює образ від структури. Постійні епітети й довші сталі вислови, формули, групуючись навколо образів, ускладнюючись повторами (триголовий змій – шестиголовий змій – дев'ятиголовий змій), оформлюють і структурують мовний простір казки.

На наш погляд, казковий образ значною мірою близький до міфологічного образу, а схематизм функціональної репрезентації персонажів казки так само умовний, як і схематична інтерпретація міфологічних персонажів через їхні функції.

Ідіоетнічна інтерпретація казки потребує каталогізації найважливіших образів, подібної до досвіду укладання

міфологічних словників. В образі концентрується весь набір асоціативно-образних “народоетимологічних” інтепретацій персонажа – Купала у зв’язку з купанням, скупченням і кипінням, Змій Горинич у зв’язку з горою, “горніми” місцями перебування і горінням та ін.

Окреме питання являє собою поширення казок із подоланням мовних бар’єрів, переосмисленням образів тощо. “Предположение о широкой международной сказочных сюжетов должно быть ограничено не только исходя из процессов бытования С., но также и из статистических фактов. Общее число европейских сказочных сюжетов невелико. Наиболее богатый репертуар — украинский — содержит ок. 2300 сказочных сюжетов, у семи крупнейших европейских народностей насчитывается всего ок. 1300 типов, русская С. знает ок. 700 типов сюжетов. Сказочный репертуар и в конкретных сюжетах и в сумме у каждого народа отличается от репертуара соседей. Зап.-европейская С. напр. богаче животными сюжетами сравнительно с русской. Русская С. из волшебных сюжетов очень любит “Ивашку и ведьму”, “Волшебное кольцо”, “Царя Салтана”, “Морозко”, “Безручку” и почти совсем не знает популярных на Западе “Иоринду и Иорингель”, “Царевича-лягушку”. Украинская С. знает животных сюжетов в 5 раз больше, чем русская, и в два раза больше, чем европейская. Анекдотов на Украине в 4 раза больше, чем у русских или в Европе. Сибирские народы, напр. чукчи и эскимосы, почти не знают сюжетов европ. С. при богатстве и самобытности сказочного репертуара, в к-ром между прочим значительное место принадлежит особым шаманским сюжетам, о коих европейская С. даже понятия не имеет” [21].

Таким чином, бачимо підстави розглядати чарівну казку як варіант міфологічного тексту, нехай із ослабленим компонентом віри й культу, але з тими самими основами образно-асоціативного магіко-міфологічного мислення й словесного опису дійсності. Чаріні або героїко-фантастичні казки східних слов’ян – це і є ті язичницькі міфи, про незафіксованість яких шкодують деякі дослідники.

Жовта Н.М.

Поняття мовної формули вживається не тільки щодо художніх текстів, а і щодо інших стилів, зокрема, офіційно-ділового [22]. Поняття формули вживається й в ономастиці [23]. Формулами називають і заклиральні звертання [24].

Спроби реконструкції формульних фрагментів праїндоевропейських текстів (на основі порівняння давньоіндійського епосу, давньогрецького епосу та лірики, архаїчної латинської поезії, давньогерманської поезії тощо [25]) і праслов'янських текстів (дослідження В.В. Іванова, В.М. Топорова та ін. [26; 27]) тяжіють до широкого, тобто позаметричного, розуміння фольклорних формул. Саме таке розуміння дозволяє ставити питання про масив формул української народної чарівної казки.

Існування дописемних наддіалектних мовних норм (дослідження А.В. Десницької [28]) мотивує розгляд питання про співвідношення з такими нормами ритмічної організації казкової оповіді та її мовних трафаретів, що можуть корелювати з дослідженими передусім В.Я. Проппом структурними трафаретами – адже певні особливості розгортання казкової оповіді (структурні алгоритми) можуть передбачати певні форми мовного втілення, що сигналізують про початок або кінець тієї або тієї частини сюжету, вводять певний образ або мотив тощо. Так, наприклад, традиційні зачини та традиційні кінцівки казки являють собою водночас елементи структури оповіді і усталені формули (пор. термінологію на зразок “формули зачину”, “формули закінчення” – див., наприклад: [29; 30]).

Таким чином, є підстави говорити про такі функції фольклорних формул в українській народній казці, зокрема чарівній, як 1) засіб ритмізації мовлення, 2) засіб трафаретизації, клішування, стандартизації, своєрідного фольклорного унормування мовлення, 3) засіб позначення структурних частин сюжету.

До перспектив дослідження належить висвітлення вербалізації магіко-міфологічного світогляду в українській чарівній казці.

Теоретичні аспекти дослідження формул у текстах українських народних чарівних казок були розглянуті в одній із попередніх публікацій.

І.П. Березовський цілком слушно звертає увагу на думку К.Д. Ушинського про те, що багато казок (мовилося про російські народні казки, але сказане цілком стосується й українських) ідуть із далекої язичницької давнини, коли вони зовсім не були казками, а щирими віруваннями народу [31:5].

Жив колись у старовину... (“Іван – Мужичий син” [32:12]). Пор. в іншій казці: *Жив собі...* (“Бідний чоловік та його сини” [32:121]). *Жив собі...* (“Морський цар” [32:219]); фінальна формула: *І я там був, мед-вино пив, по бороді текло, а в роті не було* [32:228]. *Жили на світі...* (“Про сімох братів-гайворонів і їхню сестру” [32:178]). *Жив де не жив...* (“Цар дикого лісу” [32:228]); фінальна формула: *Хто не вірить, хай перевірить* [32:245]. *Жили собі...* (“Телесик” [32:355]); фінальна формула: *От вам казочка, а мені бубликів в’язочка* [32:360].

Колись був... (“Кирило Кожум’яка” [32:22]). Пор.: *Жив колись один цар* (“Про вірного товариша” [32:126]); фінальна формула: *Розбився горнець – нашій казці кінець...* [32:136].

Унадивсь давним-давно... (“Іван Побиван” [32:26])

Десь-не-десь в тридесятому царстві, в іншій державі жив... (“Іван Голик і його брат” [32:28]). Пор.: *Раз був, де не був, у тій землі, де уже край світу, один чоловік...* (“Мудрий Іванко” [32:136]); фінальна формула: *...казку час уже кінчати* [32:146]. *Десь-не-десь, у якімсь царстві, жив собі...* (“Царівна-жаба” [32:186]). *Десь за горами, за лісами, не знати в якій державі, жив раз один цар* (“Дерево до неба” [32:291]). *Раз за синіми морями, за скляними горами жив собі...* (“Про кам’яну державу” [32:300]). *Десь у якомусь-то царстві, в якомусь госуларстві був жив (так!) собі...* (“Чорт-змій і запродані діти” [32:320]); фінальна формула: *Я там був, мед і вино пив, по бороді текло, а в рот не попало. Оце вам і казка вся* [32:330]. *Десь під горами, під лісами жив...* (“Щастя одного бідняка” [32:342]).

Був собі... (“Котигорошко” [32:40]; те саме: “Про богатира Буха Копитовича” [32:56], “Чабанець” [32:89], “Летючий корабель” [32:198]). Той самий початок має казка “Іван-вітер” [32:92], але її закінчення моделює ситуацію абсурду за допомогою ритмічно-римованої прози: *А я в одного генерала служив денщиком, приїхав з ним, і він там сидів за столом. А я стояв за порогом, пиво пив: по бороді текло, а в горлі сухо було. І я ниткою підперся, а соломом підперезався, і як напився, в землю зарився. А вони набили тією землею гармати і як вистрелили, то я аж сюди вилетів і вам оце розказав* [32:95]. Казка “Іван-царевич і красна дівчина – ясна зірниця” має той самий початок [32:173], але своєрідну розгорнуту формулу закінчення: *Там горіло три фанарі (так!), ішли три пани, лежало троє яблучок, одно мені, друге Лазуреві (так!), а третє тому, хто казки казав* [32:177]. *Як був собі дід та баба* (“Кобиляча голова” [32:193]); фінальна формула: *Як був собі цар да цариця, а в їх у дворі криниця, а в криниці – корець, моїй казці кінець* [32:198].

Один... (“Петро і меч-гартованець” [32:76]); формула закінчення казки: *На весіллі була сила-силенна гостей. Під час танців великий мудрець розбив мальований горнець, тому прийшов казочці кінець* [32:80]: ритмічне і римоване закінчення, в якому зміст слів відступає на другий план.

Хто не вірить, той хай перевірить, а було це в сімдесят сьомій державі, за скляними горами, за молочними ріками. Жила-була там жінка... (“Про хлопця, що не знав страху” [32:80]) – “космологічний вступ”, пор. давньоруську билину про Солов’я Будимировича зі збірки Кирші Данилова середини XVIII століття: *Высота ли, высота ли поднебесная // Глубота ли, глубота ли – Окиян-море, // Широко раздолье всей земли, // Глубоки ли омуты Днепровские*. Закінчення тієї самої казки: *От і вся казка. Все це я сам видів. Коли я сів на весло, воно мене сюди принесло. А хто не вірить, той най перевірить* [32:84]. Пор.: *Діялося це давно, в далекій країні. Жив один бідний чоловік...* (“Про бідного хлопця і чарівний перстень” [32:151]); фінальна формула: *На цьому і казка закінчилася* [32:163]. *Було чи не було, а жив собі в сімдесят сьомій країні...* (“Про морського півня” [32:206]). *Десь далеко, аж за*

Жовта Н.М.

сьомим морем, було одне царство (“Таємниця скляної гори” [32:267]).

А ото колись жив... (“Про легіня, що повернув людям сонце, місяць і зорі” [32:84]). *Жив, де не жив, один...* (“Про гору, що верхом сягала неба” [32:275]); фінальна формула: *І на цьому казка закінчилася* [32:291].

У одного царя... (“Казка про Коція Безсмертного, як його убили Іван-царевич і Булат-молодець” [32:96]). Фінальна формула: *Всі раділи, веселились, гуляли, мед-вино кружляли. І я там сидів, горілку пив, по вусах текла, а в роті не була* [32:102]. Той самий початок (“Залізний вовк” [32:102]). Пор. подібний початок: *Був один цар...* (“Молодильна вода” [32:111]). *Було в одного царя...* (“Про Жар-птицю та вовка” [32:107]); фінальна формула: *От вам казка, а мені бубликів в’язка* [32:110].

Жив десь недалеко від кінця світу один старий цар... (“Сини сліпого царя” [32:116]); фінальна формула: *І казці кінець* [32:121]. *Де не жив, а жив на світі...* (“Про бідного чоловіка і Воронячого царя” [32:212])

В далеких краях жила собі... (“Про сина вдовиці” [32:163]).

Це було давно-предавно, коли кури несли телят, а віці – писанки... (“Чарівне горнятко” [32:245]) – логіка абсурду, що вводить ідею ірреальності описуваного, його протиставлення звичному порядку речей.

Колись-то давно, не за нашої пам’яті, – мабуть, ще й батьків, і дідів наших не було на світі, – жив собі... (“Ох!” [32:259]); фінальна формула: *І я там був, мед-вино пив; хоч в роті не було, а по бороді текло – тим вона в мене й побіліла!* [32:267].

Починається казка... (“Іванко – цар звірят” [32:310]).

Висновки. Таким чином, формула початку казки зустрічається набагато частіше, ніж формула закінчення казки: з 49 досліджених казок ініціальну формулу має 41 (понад 90%), а фінальну формулу 16 казок (близько 30%). Це свідчить про те, що початкова формула має функцію не просто відзначення початку, а введення слухача в певну атмосферу, ідеологію, систему координат зі своїми казковими (магіко-міфологічними) законами, що

виражається різноманітними вербалізаторами. Ініціальна формула може вказувати на віддаленість казкової дії в часі і просторі, інформувати про наявність сумнівів у реальності цієї дії, запрошувати (ритуально-риторично) до перевірки реальності.

Просторовою одиницею казки виступає *царство*. Відмежування казкового (священного, сакрального) від повсякденного (побутового, профанного) світу може позначатися за допомогою лексем *гори і ліси, ріка і море* (іноді з епітетними підсиленнями *скляні гори, молочні ріки*) як найменувань ділянок чужого, неосвоєного світу на протигагу своєму, освоєному. Іноді передання подібного значення обмежується лексемою *далеко* або вказівкою на близькість місця описуваних казкових подій до *кінця світу, краю світу*. Такі уявлення віддзеркалюють архаїчну думку про неоднорідність і час у, і простору.

Очевидно, на момент фіксації досліджуваних казок існувала необхідність чіткого протиставлення звичного для оповідача і слухачів простору (де магічна дія і міфологічне мислення не були вже актуальними) далекому теориторіально і хронологічно казковому просторові.

Фінальні формули містять ритмічні, нерідко римовані приказки, в яких фонемний і ритмічний ефект зазвичай превалює над змістом, уживані лексеми майже ніяк не пов'язані з попереднім сюжетом. У деяких випадках форм ула закінчення перегукується з формулою початку і, очевидно, позначає вихід із магіко-міфологічного світу, повернення до побутової реальності. Оскільки багато казок закінчується весіллям, то саме слово *весілля* разом із супровідними контекстами можна вважати позначенням закінчення казки, що підтверджує дослідження В.Я. Проппа про обряд передшлюбної ініціації як основу чарівної казки.

Найважливіший висновок – позначення формулами початку і закінчення казки протиставлення магіко-міфологічної казкової сфери десакралізованій повсякденній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дядищева-Росовецька Ю. Б.* Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Київський університет, 2001. – 133 с. 2. *Єрмоленко С. Я.* Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 248 с. 3. *Жайворонок В. В.* Українські обрядові мовні формули на етнокультурному тлі // Слово. Фраза. Текст. – М.: Азбуковник, 2002. – С. 182–195. 4. *Росовецький С. К.* Український фольклор у теоретичному висвітленні. – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 232 с. 5. *Росовецький С. К.* Фольклорно-літературні зв'язки: генетичний аспект: Авт. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01, 10.01.07 / Київський національний університет імені Т.Шевченка. – К., 2004. – 28 с. 6. *Лорд А. Б.* Сказитель: Пер. с англ. – М.: Восточная литература, 1994. – 368 с. 7. *Піонтковська Т. О.* Лінгвопоетичні формули як вираження зв'язку мови «Слова о полку Ігоревім» і мови української народної творчості: Дис. ... канд. філол. наук / Тетяна Олександрівна Піонтковська: 10.02.01 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2008. 8. *Піонтковська Т. О.* Лінгвопоетичні формули як вираження зв'язку мови «Слова о полку Ігоревім» і мови української народної творчості: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 17 с. 9. *Піонтковська Т. О.* Лінгвостилістичний потенціал формул „Слова о полку Ігоревім” в оказіонально-обрядовому фольклорі (голосіннях та замовляннях) // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”: 36. наук. пр. – Херсон: Видавництво Херсонського державного університету, 2008. – Вип. VII. – С. 101–104. 10. *Піонтковська Т. О.* Мовно-фольклорні формули як важлива стилістична риса „Слова о полку Ігоревім” (деякі проблеми специфіки та структури формул) // Мова та історія: Періодичний збірник наукових праць. – Київ, 2005. – Вип. 84. – С. 40–45. 11. *Піонтковська Т. О.* Проблема термінологічного визначення мовної формули // Мова та історія: Періодичний збірник наукових праць. – Київ, 2006. – Вип. 90. – С. 11–16. 12. *Піонтковська Т. О., Мосенкіс Ю. Л.* «Слова о полку Ігоревім»: фольклорні формули й поетична реконструкція: Посібник до спецкурсу «Живомовні джерела української мови». – К.; Умань: Софія, 2009. – 56 с. 13. *Беценко Т. П.* Постійні епітети-кольороназви в українських думках: природа, естетика і поетика // Stylistyka. – Opole, 2002. – XI. – С. 269–289. 14. *Беценко Т. П.* Формули закінчення в українських народних думках // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: філологія. – Харків, 2004. – Вип. 42. – № 632. – С. 34–37. 15. *Петенева З. М.* Формульність как определяющая черта стилистики фольклорного текста // Вопросы стилистики. Стилистика художественной речи. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1988. – С. 126–134. 16. *Ухов П. Д.* О типических местах в русских народных традиционных песнях // Вестник Московского государственного университета. Историко-филологическая серия. – 1957. – № 1. – С. 94–103. 17. *Ухов П. Д.* Типические места как средство паспортизации былин // Русский

фольклор (Материалы и исследования), № 2. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1957. – С. 129–154. 18. *Леви-Стросс К.* Структура и форма : Размышления об одной работе Владимира Проппа <http://fp.grsu.by/Kafedry/kaf002/biblio/17> 19. *Мелетинский Е. М.* Структурно-топологическое изучение сказки http://society.polbu.ru/propp_fairytale/ch121_all.html 20. *Пропп В. Я.* Структурное и историческое изучение волшебной сказки (Ответ К. Леви-Строссу) <http://fp.grsu.by/Kafedry/kaf002/biblio/17> 21. *Сказка* // Литературная энциклопедия: В 11 т. / Под редакцией В. М. Фриче, А. В. Луначарского. – М. : Издательство Коммунистической академии, Советская энциклопедия, Художественная литература 1929–1939. 22. *Мацько О. М.* Мовні формули в дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз) : Авт. дис... канд. філ. наук : 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2001. – 21 с. 23. *Медвідь С. М.* Еволюція антропонімичних формул у слов'янських мовах : Дис... д-ра філ. наук : 10.02.03, 10.02.01 / Ужгородський державний університет. – Ужгород, 2000. – 430 с. 24. *Гура А. В.* Полесские формулы обращения к волку при встрече с ним // Этнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора. – М., 1988. – Вып. 1. 25. *Калыгин В. П.* Проблемы реконструкции индоевропейского поэтического языка // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. – М. : Наука, 1991. – С. 48–56. 26. *Иванов В. В., Топоров В. Н.* Исследования в области славянских древностей : Лексические и фразеологические обороты и вопросы реконструкции текстов. – М. : Наука, 1974. – 342 с. 27. *Левинтон Г. А.* Лексика славянских эпических традиций и проблема реконструкции праславянского текста // <http://teneta.rinet.ru/rus/le/levinton.htm> 28. *Десницкая А. В.* Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. – Л. : Наука, 1970. – 99 с. 29. *Колесса Ф. М.* Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питаннями про наверстування дум. – Львів, 1935. – 67 с. 30. *Беценко Т. П.* Формули закінчення в українських народних думах // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія : філологія. – Харків, 2004. – Вип. 42. – № 632. – С. 34–37. 31. *Березовський І. П.* Невичерпна криниця / І.П. Березовський // Героїко-фантастичні казки / Упор., передм. та прим. І.П. Березовського. – К. : Дніпро, 1984. – С. 5–10. 32. *Героїко-фантастичні казки* [упор., передм. та прим. І.П. Березовського]. – К. : Дніпро, 1984. – 368 с.